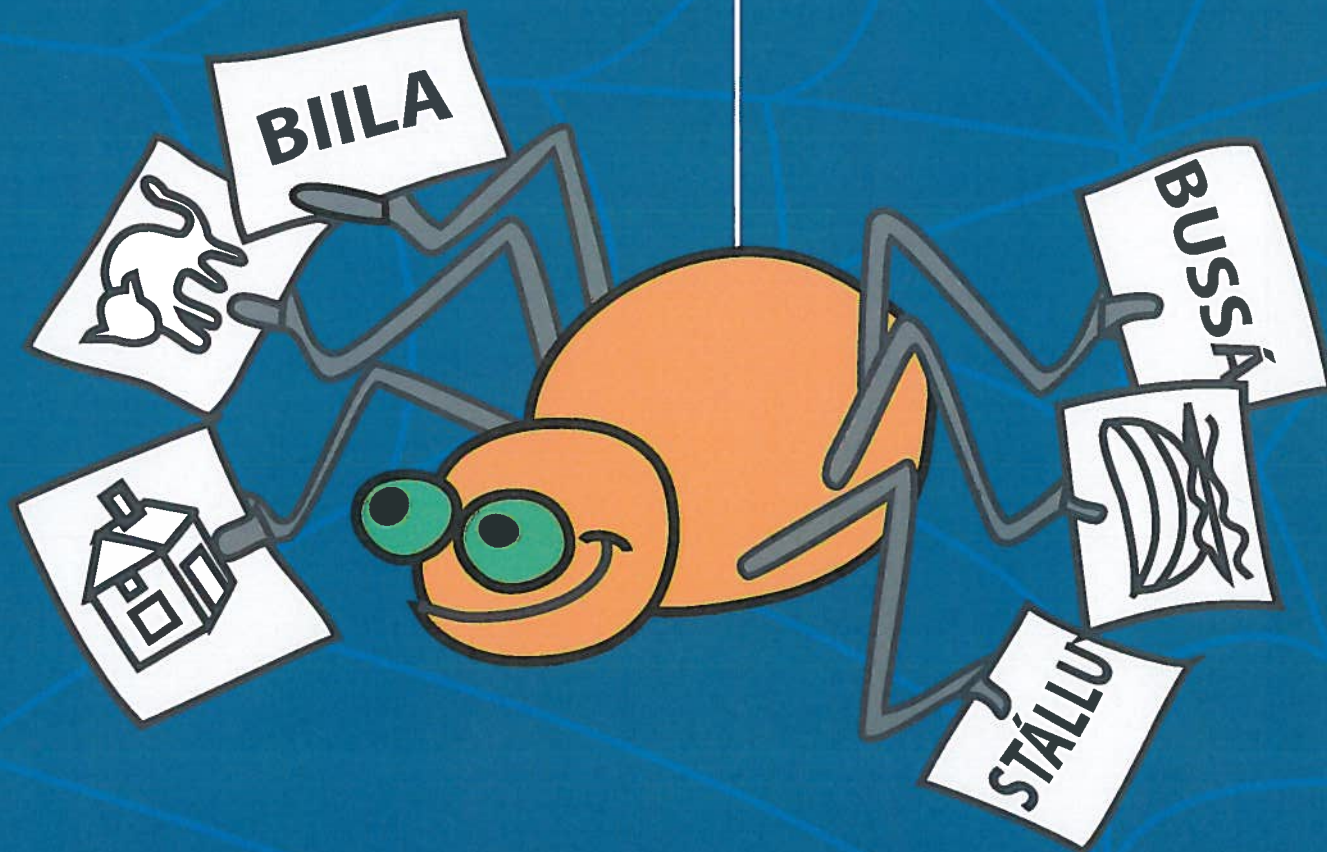


GIELALAŠ DIÐOLAŠVUOÐAISKAN

Dieđut ja čilgehusat



Kirsten Wirkola

Lohkan ja čállinovdáneami eavttut

Lohkan- ja čállinváttisvuođat lea stuora ja viiddis váttisvuohta Norgga skuvllain ja muđuige servodagos. Otná diehtujuohkinservodat gáibida earenoamáš lohkanmáhtolašvuođa. Váttisvuođat orrot lassáneamen, vaikko váldojuvvojit atnui ođđa oahpahanvuogit maid doaivut leat buorebun, ja vaikko oahpaheaddjiin lea eanet diehtu dáid váttisvuođaid birra dál go muhtin jagiid dás ovdal.

Fonema fuomášupmi, - ahte giddet fuomášumi sániid unnimus fonologalaš ovttadagaide, fonemaida, ii oro ovdáneamen ovdal go mánáide oahpahišgoahtá lohkama ja čállima. Lohkan- ja čállinoahpaheapmi veahkeha mánáid fuomášit sániid fonologalaš struktuvrra unnimus jietnadagaid. Dat lea hui dehálaš fuomášupmi go mánná galgá viidáseabbot ovddidit lohkan- ja čállindáiddu. Go galgá lohkama ja čállima ovddidit, de lea hui dehálaš máhttit analyseret sániid gitta unnimus jietnadagaide. Dat soaitá leat buot deháleamos dalle go galgá ovddidit álgo stávendáiddu. Fonemfuomášumi sáhtta ovddidit stoahkamiin ja hárjehallamiin ovdal go oahpahišgoahtá lohkama ja čállima.

Sámegiela mánáin leat dávjá gáržžiduvvon vejolašvuođat deaivvadit čallon sámegiela servodagas. Vuosttaš skuvlajahki lea danne mángasiidda vuosttaš deaivvadeapmi čallon sámegiela ávdnasiiguin. 6-jahkásaččain lea dábálaččat buorre ja ivdnás giella, muhto eai buohkat leat diđolaččat giela huksema dáfus. Skuvlla bargu lea dalle dahkat ohppiid diđolažžan dása, ja sámegiela struktuvra bovde giela dutkamii ja stoahkamii.

Stoahkan ja hárjehallan gielalaš doaimmain sáhttet mángga oktavuodas easttadit váttisvuođaid skuvllas manjit áigái. Muhtin oahppit dárbašit eanet vuđolaččat ja guhkit áigge bargat dákkár doaimmaiguin.

Dutkamat čájehit ahte lea oktavuoha álgodási lohkan- ja čállinovdáneamis ja morfologalaš ja syntáksalaš diehtomielas maid mánná lea ovddidan. Morfologalaš ipmirdandáidu lea dáidu mii mánás lea fuomášit movt sánit leat huksejuvvon, goallostuvvon, sojahuvvon jna. Syntákssa ipmirdandáidu lea dáidu mii gullá dasa movt ipmirda cealkkahámiid ja cealkkastruktuvrraid.

Lohkan ja čállin gáibida maid gulahallan diehtomielalašvuođa, ahte lohki dahje čállinákce gulahallat sáddejeaddjiin dahje vuostáiváldiin.

Vaikko 6-jahkasaččas lea buorre sátneriggodat, de vásiha son goitge ahte ollu sánit leat váddásat. Dakkár sánit leat earenoamážit abstrákta sánit, sánit main leat mánga oaivila ja bilku. Leaikkat ja árvádusat sáhttet leat váddásat skuvlaálgái go dain leat dávjá mánga oaivila. Dainna sáhttáge sihke leaikkaiguin ja árvádusaiguin ovdánahttit dárkilis gielalaš ipmardusá, ja maid ovdánahttit mánáid giellaahhanušana positivvalaččat.

Oanehisbodda muitu, dahje bargomuitu vaikuha maid lohkamii ja čállimii. Jus muitu lea heittot de dat sáhtá mielddisbuktit váttisvuođaid doallat jienaid muittus dassáži go daid oázžu olles sátnin. Sáhtá maid leat váttis doallat sániid muittus dassáži go lea lohkan olles cealkkan ja ipmirdan dan. Heittot bargomuitu sáhtá leat okta sivva dasa go mánná illá nagoda ovddidit lohkanmáhtolašvuođa. Heittot bargomuitu sáhtá maid boahhtit das go lea heittot lohkanmáhtolašvuohta. Jáhkimis váikkuheaba bargomuitu ja lohkanmáhtolašvuohta juogaládje oktii.

Mii diehtit juo ollu daid eavttuid birra main lea stuora váikkuhus go galgá ovddidit lohkan- ja čállindáiddu. Danin leat mis stuorát vejolašvuođat eastadit vejolaš váttuid ovdal go dat háhppehit šaddat váttisvuohtan, ja mis leat buorit vejolašvuođat buoridit lohkan- ja čállindáiddu oppalohkái.

Prošeakta: Lohkanmetodihkka ohppiide geain lea sámeigiella vuosttašgiellan skuvllas

Prošeavtta váldoulbmil lea gávdnat lohkanvugiid ja lohkanmetodihka mii buoremusat heive ohppiide geain lea sámeigiella vuosttaš giellan ja ožžot vuođđolohkanoahpu sámeigillii, ja vuogádahttit ja geavahit daid vugiid oahpahasas.

Vuosttaš skuvlajahki fállá erenoamáš vejolašvuođaid ráhkkanahhttit oahppi boahhtevaš lohkanohpahasii. Oahppoplána ii gáibit ahte oahppi galgá máhttit. Ulbmilat leat rahpasat, ja čielga bovdehussan oktagaslaš heivehussii sihke sisdoalu dáfus ja ovdáneami dáfus. Dat vejolažžandahká vuosttaš skuvlajagi gos ovttaskas

mánna iežas eavttuid mielde beassá vásihit, iskkadit ja muosáhit hállon ja čállon giela, gáibidankeahtta ahte galgá oahppat lohkat ja čállit.

Prošeavtta oktavuodas lea ráhkaduvvon metodagirji mas lea sihke teoriijaoassi ja hárhellan evttohusat. Girji

Gielalaš diđolašvuoda iskan

Il gávdno makkárga standariserejuvvon dahje normerejuvvon sámegeiel iskan mii kárte gielalaš ipmirdandáiddu. Dát iskan lea ráhkaduvvon dainna ulbmilin ahte galgá leat veahkkin oahppaheaddjái fuobmát daid mánáid geain sáhttet šaddat stuora lohkan- ja čállinváttisvuodát. Iskan berre čađahuvvot arrat čakčat 1.luohkás, ja fas giđđat vai sáhtta balddastahtit bohtosiid.

Bargoávdnasat leat ráhkaduvvon nu ahte mánáid fuomášeami registrerejuvvojit dan láhkai ahte mánát galget merket govaide dahje sii galget sárggastit sárgá juohke sáni nammii cealkagis, ja juohke stávvala ja jiena nammii sánis.

Ávdnasat leat ráhkaduvvon nu ahte galggašii juksat daid mánáid geain sáhttet šaddat lohkan ja čállinváttisvuodát. Earkil oassegeahččaleami leat válljejuvvon dan dieđu vuodul mii mis dál lea earet eará ovdaskuvlamánáid gielalaš diđolašvuoda birra ja mo dát diđolašvuodta váikkoha lohkan- ja čállin ovddideapmai.

Iskamis leat 16 oasi. Dát oassegeahččaleami leat ráhkaduvvon dan várás ahte galgá iskat:

1. máhtta go gullat seammalágan loahppašuoŋaid
2. fonologálaš/morfologálaš/syntáksalaš ipmirdandáiddu
3. sániid muitima
4. grammatihkalaš diđolašvuoda
5. bustávva máhttu

Bargoávdnasat leat ráhkaduvvon sámemánáide geain lea sámegeiella vuosttaš giellan, ja lea geahččaluvvon daid skuvllain geat leat mielde álgolohkan prošeavttas.

Vaikko dát iskan lea ráhkaduvvon geahččaleapmin, de sáhttet dákkár sullasaš bargobihtát leat ávkkálaččat ovddidan dihtii ovdaskuvlamánáid gielalaš ipmirdandáiddu. Dáid bargoávdnasiid sáhtta maid geavahit veahkkin skuvlamánáide geain leat lohkan ja čállin váttisvuodát.

Dás vuolábealde čilgejuvvo guhtege oassegeahččaleapmi “Gielalaš diđolašvuodá iskamis”.

Čilgehusat iskadeapmái

Mánát galget čohkkát nu ahte besset oktonassii bargat, eai ge galga beassat geahččat nuppis. Lea dehálaš čuovvut čilgehusaid dárkilit. Geavat buori áiggi hárjehallanbargguide vai leat sihkkar ahte mánát áddejit maid sii galget bargat. Mánáid ii galga veahkehit dan botta go barget, muhtu dušše movttiidahtit.

Bargobihtáid sáhtta geardduhit okte. Min vásáhusat leat ahte eai berre leat eanet go 8 máná ain joavkkus go čađaha iskama.

1.siidu – Loahppašuoŋat (riimmat)

Čilgehus:

Doala tevnnetárkka bajás ja čujut:

Dá lea *áhku*. Ja dá lea *áddjá*, *gáhku* ja *soabbi*.

Makkár/guđemus sánis lea seammalágan loahppašuoŋa/riima go sánis *áhku*?

Hárjehallan:

<i>áhku</i>	<i>áddjá</i>	<u><i>gáhku</i></u>	<i>soabbi</i>
<i>nállu</i>	<i>árpu</i>	<i>násti</i>	<u><i>gállu</i></u>

Bargobihtát:

čalbmi	čalbme glásat	oaivi	<u>albmi</u>
gákti	<u>bákti</u>	gahpir	gálbi
dronnet	gonagas	dorte	<u>honnet</u>

čuvla	báidi	<u>skuvla</u>	čuvdi
skuovva	juolgi	<u>suovva</u>	skire
dohká	<u>bohkká</u>	vovdna	dolgi

3. siidu- Oanehis ja guhkes sánit

Čilgehus:

Doala bargobihttáárkka bajás ja čujut: Dá lea *johka*, *vuogga* ja *oaggunstágggu*.

Guđemuš sátni gullo guhkimus. (Oza mánáiguin ovtta vástádusa.)

Oaggunstágggu orro gullomin guhkimus.

Merke ruossain dan gova mii čájeha dan sáni mii lea guhkimus.

Hárjehallan:

<i>johka</i>	<i>vuogga</i>	<u><i>oaggunstágggu</i></u>
<u><i>mohtorsihkke!</i></u>	<i>toga</i>	<i>biila</i>

Bargobihtát:

ráidu	<u>njealljejuvllat</u>	skohter
láigi	<u>beaiveloddi</u>	čuoika
<u>riššadoassa</u>	báddi	niibi
<u>čuoiganskuovat</u>	láhttu	soappit
busse	<u>mobiltelefonuovdna</u>	vuodji
<u>láibečuohppanniibi</u>	muorra	baste

5. siidu-Lohkat sániid cealkagis

Čilgehus:

Geavat távvala ja čilge hárjehallanbihtá. Galggat bidjat ovtta sárgá juohke sáni nammi mii lea cealkagis.

Daja: Dát govva čájeha cealkkaga "Gánda čállá. Galle sáni leat dán cealkagis?"

Sárgges juohke sáni nammii ovtta sárgá njealječiegagii. Sáhtá távvalii tevdnet ovdamearkka.

Hárjehallan:

Gánda čállá.

Gánda čállá girjái.

Bargobihtát:

Mánná čieru.
Áhčči vuodjá biillain.
Dá leat ollu biillat.
Biilajuvla suođai.
Eadni ja áhčči leaba olgun.
Máná spábba lea jávkan.

6.siidu-Muitin

Čilgehus: Dá leat govvaráiddut. Mánát galget gokčat govvaráidduid báhpáriin go oahpaheaddji lohká sániid.

Daja: Bija sárgá dan govvaráiddu ovdabeallai gos govát leat manjálágaid ná mo mun logan:

Hárjehallan:

árpu - bussá - biila

Bargobihtát:

sihkkel - girdi - biila
biila - skohter - gussa
buvssat - lávvu - vuodja - stohpu/viessu
reahka - fanas - návet - gahpir
lákcaháhkku - skire - dolgi - bussá - beaiveloddi
čuoika - báddi - baste - áiti - sahá

10. siidu-Lohkat stávvaliid sánis**Čilgehus:**

Geavat távvala ja čilge hárjehallanbihtá. Galggat bidjat ovttá sárgá juohke stávval nammi mii lea sánis.

Daja: Galle stávvala leat sánis? Sárggas gova báldii seamma ollu sárgáid go sánis leat stávvalat.

Hárjehallan:

fanas

sápmelaš

Bargobihtát:

mu

mánná

indiána

elefánta

soappit

gáffegievdni

11. siidu-Stávvaliid oktiigeassin**Čilgehus:**

Čujut ja daja: Dán govvaráiddus leat sahá, sabet ja návet. Mun dajan dál ovtta sáni hui ártegit. Makkár govvii heive dát sátni: *sa – há*

Hárjehallan:

sa-há

sabet

návet

diddi

ái-di

áigi

Bargobihtát:

ginttal

gii-sá

bussá

gus-sa

luossa

guksi

dol-la

moalla

dolgi

rátnu

man-nu

mánná

čuvdi

skuvla

čuv-la

láibi

dáigi

láigi

12. siidu-Álgojietnadat sánis**Čilgehus:**

Čujut govaide ja daja: Dá lea *sahá, indiána ja fanas*. Bija ruossa/sárgá dan sánii govvi mii álgá s-jietnadagain? Bija ruossa/sárgá dan govvii mii álgá jietnadagan s.

Hárjehallan:

<u>sahá</u>	<i>indiána</i>	<i>fanás</i>
<i>toga</i>	<u>lávvu</u>	<i>távval</i>

Bargobihtát:

<u>mánna</u>	uksa	gáma
<u>áidi</u>	ebel	čuoika
lávvu	skire	<u>várri</u>
gálbi	<u>beana</u>	hávga
cizáš	soabbi	<u>šaldi</u>
<u>gáma</u>	fanás	dolgi
boagán	váibmu	<u>násti</u>
<u>fáhcca</u>	sávza	márfi
<u>čoarvi</u>	dolla	olmmoš
<u>heasta</u>	máhtu	busse
mugga	báidi	<u>dolla</u>
gussa	<u>juovlastállu</u>	njálbmi

14. siidu-Lohkat jietnadagaid sánis

Čilgehus: Geavat távvala masa čilget hárjehallanbihtáid.

Daja: Dát govva čájeha sáni *mu*. Galle jietnadaga leat sánis. Sárggas juohke jietnadaga nammii ovtta sárgá njealječiegagii.

Hárjehallan:

mu
árp

Bargobihtát:

don

sahá
du
skuvla
dolgi
toga

15. siidu-Muitin

Čilgehus: : Dá leat govvaráiddut. Mánát galget gokčat govvaráidduid báhpáriin go oahpaheaddji lohká sániid.

Daja: Dii oaidnibehtet golbma (njeallje, vihtta) gova. Bija ruossa dan govvii maid mun in namat.

Hárjehallan:

<i>fanas</i>	<i>skire</i>
<i>návet</i>	<i>gahpir</i>

Bargobihtát:

reahka	vuogga		
sahá	áiti		
láibi	njealjejuvllat	sávza	
niibi	biila	soappit	
páhkka	glássa	spábba	skuovva
kássa	juolgi	hestagáma	geres

16. siidu-Jietnadagaid oktiigeassin

Čilgehus: Dá leat *máhtu*, *čuru*, *čuvla* ja *áiru*. Merke dan gova mii du mielas lea riehta go mun dajan ovta sáni hui ártegis lahkai ná: **č-u-r-u**

Hárjehallan:

<i>máhtu</i>	<i>č-u-r-u</i>	<i>čuvla</i>	<i>áiru</i>
<i>árpu</i>	<i>riššu</i>	<i>hálgu</i>	<i>á-k-š-u</i>

Bargobihtát:

heargi	faggi	f-a-n-a-s	áiru
árka	á-r-p-u	riipu	nállu
g-a-r-j-á	garra	soadjá	cizáš
olmmoš	solju	o-l-j-u	skohter
heargi	idjaloddi	i-r-g-i	moarsi
sabet	násti	stohpu	n-á-v-e-t

17. siidu-Oaivilguoddi ovttadagaid oktiigeassin

Čilgehus: Dá leat njeallje gova (čujut, muhto ále daja dan dingga nama mii lea govas). Dál mun dajan guokte sáni maid dii galgabehtet bidjat oktii oktan sátnin. Merke ruossain dan sáni mii de šaddá go bijat oktii dán guokte sáni:

mielki ja páhkka

Hárjehallan:

*mielki ja páhkka
glássa ja liidni*

Bargobihtát:

heasta ja gáma
oaggun ja stággu
lasta ja muorra
bohccu ja bealji
skohter ja vuoddji
politiija ja biila

18. siidu-Oaivilguoddi ovttadagaid sirren

Čilgehus: Dá leat njeallje gova (čujut, muhto ále daja daid dinggaid mat govain leat). Merke ruossain dan sáni gova mii de šaddá go sánis *luomelasta* válldát eret sáni *lasta*.

Hárjehallan:

sánis luomelasta eret *lasta*

sánis bátnekusta eret *kusta*

Bargobihtát:

sánis čahceloddi eret *loddi*

sánis heargevuoddji eret *vuoddji*

sánis skirebeassi eret *beassi*

sánis beaiveloddi eret *beaivi*

sánis glássaliidni eret *glássa*

sánis gietkamánná eret *gietka*

19. siidu-lpmirdit goallosániid

Čilgehus: Dá leat njeallje gova (čujut, muhto ále daja sániid). Merke ruossain dan gova mii čájeha sáni *girjegávpi*.

Hárjehallan:

girjegávpi

njuikensabehat

Bargobihtát:

giedderássi

uksaráigi

čivgabussá

vávvgákti

biellugussa

báddenjuikun

bussáčivga

gáktevávva

ráigeuksa

gusabiellu

rássegieddi
njuikunbáddi

21. siidu-lpmirdit grammatihka ja cealkkahuksema

Čilgehus: Dá leat njeallje gova. Merke ruossain dan gova mii du mielas orro buoremusat heivemin dása:

Hárjehallan:

Lássets leat ebelat.

Mánná lea unnit go beana.

Bargobihtát:

Bussá manná sisa.

Govva heangá glása vuolábealde.

Son basada.

Gánda lea ráhkadan vistti.

Mánná coggá buvssaid.

Gánddas lea guhkes ráidalas.

Son manná lávuin.

Soai bassaba lihtiid.

Bussá bivdá sáhpána.

Lásse manná tráhpá vulos.

Bussá čohkká stuolu vuolde.

Son bassá sutnu.

24. siidu-Cealkkahuksema analyseren

Čilgehus: Dál dajan mun moadde cealkkaga. Muhtin cealkagat leat riehta dadjun ja nubbit fas boastut. Merke ruossain “modjás-gova vuollái jus du mielas orru riehta dat maid mun dál dajan. Merke ruossain “suhtan-gova vuollái jus du mielas dat orru leat boastut.

Hárjehallan:

Mun logan girjji.

Áhčči ja eadni mannet olggos.

Bargobihtát:

Mánás leat guokte bussát.

Don viegat.

Mánná lea skuvla.

Don lea stuoris.

Beaivváš báitá.

Bussá lea unni.

25. siidu-Tevdne ja čále

Čilgehus: Siđa mánáid tevdnet iežaset, dahje juoidá eará. Livčče buorre jus oaččošii mánáid stoahkat ahte sii čállet. Dasto sáhtá movtidahtit sin čállit iežaset nama ja eará bustávid ja sániid maid máhtet.

